

ग्रामीण भागातील गर्भवती महिलांच्या आरोग्य विषयक समस्या व उपाय : एक विश्लेषणात्मक अभ्यास

प्रा. गोईनवाड सुनिल शंकर

सहायक प्राध्यापक, जवाहरलाल नेहरू समाजकार्य महाविद्यालय व संशोधन केंद्र, सिडको नांदेड.

Paper Received On: 5 FEBRUARY 2023

Peer Reviewed On: 28 FEBRUARY 2023

Published On: 01 MARCH 2023

प्रस्तावना:

ग्रामीण भागातील गर्भवती महिलांची स्थिती अत्यंत चिंताजनक आहे. भारतातील ग्रामीण भागातील महिलांना विविध प्रकारच्या सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आणि आरोग्यविषयक अडचणींचा सामना करावा लागतो. या महिलांना त्यांच्या गर्भावस्थेच्या काळात अनेक आरोग्य समस्यांना सामोरे जावे लागते, ज्यामुळे त्यांच्या आणि गर्भाच्या आरोग्याला गंभीर धोके निर्माण होतात. आरोग्य सेवांचा अभाव, माहितीची कमी, आर्थिक परिस्थितीची कमतरता आणि पारंपरिक मानसिकता यांसारख्या अनेक कारणांमुळे या महिलांना योग्य उपचार मिळवणे कठीण जाते.

ग्रामीण भागातील गर्भवती महिलांची जीवनशैली, पोषण, आरोग्य सेवा, तसेच स्वच्छता आणि जलसंपदा यावर प्रतिकूल परिणाम होतो. या महिलांना स्वच्छ पाणी, पोषणयुक्त आहार, नियमित आरोग्य तपासणी, तज्ञ डॉक्टरांची सेवा आणि सुरक्षित प्रसूतीसाठी आवश्यक सुविधा न मिळाल्यामुळे त्यांची स्थिती दिवसेंदिवस खराब होत आहे. त्यामुळे गर्भवती महिलांची आरोग्य स्थिती सुधारण्यासाठी सर्वसमावेशक उपायांची आवश्यकता आहे.

आपण ग्रामीण भागातील गर्भवती महिलांच्या समोर असलेल्या समस्यांवर प्रकाश टाकणार आहोत, तसेच या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या उपायांची चर्चा करणार आहोत. या समस्यांवर योग्य उपचार आणि उपाय योजना लागू केल्यास महिलांच्या आरोग्यात सकारात्मक बदल घडवून आणता येईल.

ग्रामीण भागातील गर्भवती महिलांच्या आरोग्य विषयक समस्या :

1. पोषण तत्वाचा अभाव :

ग्रामीण भागात आर्थिक परिस्थिती कमी असलेल्या कुटुंबांमध्ये गर्भवती महिलांना आवश्यक पोषण मिळवणे कठीण असते. अॅनीमिया, प्रोटीन व अॅलिमेंटची कमी, आणि योग्य आहाराची कमतरता यामुळे गर्भवती महिलांचे शारीरिक स्वास्थ्य बिघडते. या पोषणाच्या कमतरतेमुळे, गर्भवती महिलांना रक्तक्षय, थकवा, कमजोर इम्यून सिस्टम, आणि प्रसूतिगर्भातील जटिलता होण्याचा धोका वाढतो.

2. पाणी व स्वच्छतेची समस्या:

ग्रामीण भागामध्ये आजही पिण्याच्या पाण्याची समस्या दिसून येते स्वच्छ पाणी न मिळाल्यामुळे महिलांना वेगवेगळ्या आरोग्याच्या समस्यांना सामोरे जावे लागते. ग्रामीण भागात स्वच्छतेची आणि पाणीपुरवठ्याची समस्या

गंभीर आहे. अस्वच्छता, दूषित पाणी, आणि पाण्याची कमी पुरवठा गर्भवती महिलांना विविध प्रकारच्या संसर्गजन्य रोगांचा धोका वाढवते. हे गर्भवती महिलांना गॅस्ट्रोइंटेस्टिनल संक्रमण, पिशाच, आणि इतर रोगांपासून धोक्यात आणते.

3. आरोग्य सेवांचा अभाव:

आरोग्य सेवा उपलब्धतेच्या बाबतीत अनेक ग्रामीण महिलांना अडचणींचा सामना करावा लागतो. दुर्गम भागांमध्ये रुग्णालये, प्राथमिक आरोग्य केंद्रे यांचा प्रवेश मर्यादित असतो. ग्रामीण भागात तज्ज्ञ डॉक्टर, नर्स, आणि आवश्यक आरोग्य सेवा कमी भागातील असतात. प्राथमिक आरोग्य केंद्रे आणि सरकारी रुग्णालये असली तरी त्या ठिकाणी आवश्यक तज्ज्ञ डॉक्टर, आधुनिक उपकरणे किंवा उपचार पद्धतींचा अभाव असतो. आपातकालीन स्थितीमध्ये गर्भवती महिलांना त्वरित उपचार मिळवणे कठीण होते. रुग्णवाहिका सेवा कमी असते, ज्यामुळे गर्भवती महिलांना मोठ्या रुग्णालयांमध्ये घेऊन जाण्यास विलंब होऊ शकतो. अशा या आरोग्य सेवांच्या अभावामुळे ती गर्भवती महिला दगावू शकते.

4. सुरक्षित प्रसूतीसाठी सुविधा नसणे:

ग्रामीण भागात सुरक्षित प्रसूतीसाठी आवश्यक सुविधा (सॅनिटेशन, योग्य डॉक्टर, शस्त्रक्रिया सुविधा) कमी आहेत. यामुळे, महिला घरगुती किंवा अस्वच्छ ठिकाणी प्रसूती करत आहेत, ज्यामुळे गर्भवती महिला आणि बाळाच्या जीवनास धोका असतो. शारीरिक किंवा मानसिक समस्यांसाठी योग्य वैद्यकीय देखरेख न मिळाल्याने प्रसूतीच्या वेळी गंभीर समस्यांचा सामना करावा लागतो. ग्रामीण भागात आजही सायंकाळी उपचार केंद्रात डॉक्टर उपलब्ध नसतात अशावेळी गर्भवती महिलांना तिच्या जीवितेचा धोका उद्भवू शकतो.

5. उच्च रक्तदाब आणि प्री-एक्लेम्सिया:

ग्रामीण महिलांना गर्भावस्थेत उच्च रक्तदाब, प्री-एक्लेम्सिया, आणि इतर हृदयविकारांचा धोका असतो, जे गर्भवती महिलांसाठी गंभीर परिणाम देऊ शकतात. उच्च रक्तदाबामुळे गर्भावस्थेतील गंभीर इन्फेक्शन्स, गर्भपात, तसेच बाळाच्या वाढीवर प्रतिकूल परिणाम होऊ शकतात.

6. आर्थिक आणि सामाजिक अडचणी:

गर्भवती महिलांना आरोग्य सेवेचा पुरेसा लाभ घेण्यासाठी आवश्यक असलेली आर्थिक परिस्थिती नसते. यामुळे, महिलांना तपासणी, औषधे, किंवा वैद्यकीय उपचार घेणे कठीण होऊ शकते. गावांतील महिलांना वेळेवर उपचार मिळवण्यासाठी लांब अंतर यात्रा करावी लागते, ज्यामुळे त्यांना आरोग्यसेवेचा लाभ मिळवणे कठीण होऊ शकते. आजही ग्रामीण भागातील महिला या आर्थिक अडचणी व सामाजिक अडचणी मुळे आपल्या आरोग्याची काळजी घेत नाहीत व गर्भ अवस्थेत ज्या चाचण्या करणे आवश्यक आहेत त्या चाचण्या करण्यास टाळाटाळ करत असतात यातूनच मोठ्या गंभीर आजाराची निर्मिती होऊ शकते आणि ती भविष्यात धोकादायक ठरू शकते.

7. पारंपरिक विश्वास आणि अशास्त्रीय उपचार:

ग्रामीण भागात काही ठिकाणी पारंपरिक उपचार व विश्वासांमुळे गर्भवती महिलांना शास्त्रीय उपचार घेण्यास वाव मिळत नाही. अशा परिस्थितीमध्ये महिलांना योग्य वैद्यकीय मदतीची अनुपलब्धता होऊ शकते. उदाहरणार्थ,

काही ठिकाणी लोकांच्या सल्ल्यावर आधारित असंयमित औषधांचा वापर केला जातो, जो महिलांच्या आणि गर्भाच्या आरोग्यास हानिकारक ठरू शकतो.

8. माहितीचा अभाव:

गर्भवती महिलांना गर्भावस्थेच्या काळात योग्य आहार, व्यायाम, तपासणी, आणि इतर आरोग्यविषयक समस्यांबद्दल माहिती नसते. अनेक महिलांना गर्भवती असताना होणाऱ्या सामान्य समस्यांची (जसे की अॅनीमिया, उच्च रक्तदाब, मधुमेह) माहिती नाही, ज्यामुळे त्यांचे आरोग्य धोक्यात येते.

ग्रामीण भागातील गर्भवती महिलांसाठी उपाय योजना :

1. पोषण आणि आहार मार्गदर्शन:

गर्भवती महिलांसाठी योग्य आहार महत्वाचा आहे. त्यांना प्रथिने, लोह, कॅल्शियम, व्हिटॅमिन्स, आणि इतर आवश्यक पोषणतत्वांची पूर्तता करण्यासाठी ग्रामीण भागात पोषण शिक्षण, सुसज्ज आहार योजना आणि अन्नदान कार्यक्रम राबवले जाऊ शकतात. ग्रामीण भागातील महिलांना पोषणाबद्दल अधिक माहिती नसते त्यासाठी आशा वर्कर यांनी घोषणाबद्दलचा एक चार्ट तयार करून त्या गर्भवती महिलेस द्यावे जेणेकरून ती महिला त्या चार्ट प्रमाणे पोषणाकडे अधिक लक्ष देऊ शकेल.

2. महिलांच्या आरोग्याबाबत जनजागृती:

गर्भवती महिलांसाठी शैक्षणिक कार्यशाळा आयोजित करून, गर्भावस्थेतील सर्वसामान्य समस्या, लक्षणे आणि त्यावर योग्य उपाय कशा कराव्यात याबद्दल माहिती देणे आवश्यक आहे. ग्रामीण भागात आजही महिलांमध्ये हवे तितके जनजागृती दिसून येत नाही त्यासाठी महिलांचे आरोग्य गर्भवती महिलांचे आरोग्य याविषयी वेगवेगळ्या व्याख्यानेच्या आयोजन करण्यात यावे व तसेच आशा कार्यकर्ती यांनी गर्भवती महिलांच्या घरोघरी जाऊन त्यांना त्यांच्या आरोग्याबद्दलची संपूर्ण माहिती द्यावी व आरोग्याबद्दल किती जागृत असले पाहिजे हेही त्यांना पटवून सांगावे.

3. आरोग्य सेवा पोहोचवणे:

ग्रामीण भागात जास्त जणांना शहरांमध्ये असलेल्या वैद्यकीय सुविधांचा प्रवेश नाही. त्यामुळे, शिबिरे, हेल्थ चेकअप कॅम्प्स आणि हेल्थ वॅनचे आयोजन करणे गरजेचे आहे. ग्रामीण भागात आजही हवे तितके आरोग्याच्या सेवा उपलब्ध नसतात वेगवेगळ्या प्राथमिक आरोग्य केंद्रात हवे तितके साहित्य उपलब्ध नसते अनेक वेळा डॉक्टर व नर्स देखील नसतात त्यामुळे ग्रामीण भागामध्ये आजही उदासीनता दिसून येते. ग्रामीण भागात जर आरोग्याच्या सेवा अत्याधुनिक पद्धतीने उपलब्ध करून दिली तर अनेक महिलांच्या, बालकांच्या व वृद्धांच्या आरोग्यविषयक समस्यांचे प्रमाण कमी करता येते त्यासाठी प्रशासनाने आरोग्याच्या सेवांकडे अधिक लक्ष दिले पाहिजे.

4. आशा कार्यकर्त्यांचा उपयोग:

आशा (आशा कार्यकर्त्या) महिला समुदायांच्या पातळीवर गर्भवती महिलांना सहाय्य करण्यासाठी एक महत्वाची भूमिका पार करतात. त्यांना अधिक प्रशिक्षित करणे आणि त्यांचा वापर आरोग्य तपासण्या व मदत पुरवण्यासाठी अधिक प्रभावीपणे करणे.

5. मातृत्व सहाय्यता कार्यक्रम:

गर्भवती महिलांसाठी सरकारकडून शासकीय योजना व आर्थिक मदतीच्या योजनांचा विस्तार करणे, ज्यामध्ये प्रसूतीपूर्व आणि प्रसूतीनंतरचे सहाय्य दिले जाते. अशा या योजना मध्ये आजही ग्रामीण भागात पाहिजे तितका प्रसार झाल्याची दिसून येत नाही त्यासाठी ग्रामीण भागात वेगवेगळ्या स्तरांवर कार्यक्रम घेऊन या मात्र तो सहाय्यता कार्यक्रमाचे महत्त्व ग्रामीण महिलांना पटवून दिले पाहिजे यामध्ये अशा कार्यकर्ते हे खूप महत्त्वाची भूमिका बजावू शकते व ती घराघरापर्यंत जाऊन अशी ही माहिती त्या महिलांना देऊ शकते.

6. दूरदर्शन व इंटरनेट द्वारे माहिती पोहचवणे:

ग्रामीण भागात इंटरनेट आणि मोबाइल फोनचा वापर वाढत आहे. त्यामुळे, आरोग्य संबंधित माहिती (सामाजिक मीडिया, मोबाईल ॲप्स, व्हॉट्सअॅप गट) च्या माध्यमातून गर्भवती महिलांसाठी आरोग्य सेवा, सल्ला व माहिती पोहचवणे सोपे होईल.

7. कुटुंब नियोजन व सुरक्षित गर्भधारणेची माहिती:

गर्भवती महिलांना कुटुंब नियोजनाचे महत्त्व सांगणे आणि सुरक्षित गर्भधारणेची माहिती देणे. गर्भधारणेच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात अलीकडील काळात होणाऱ्या फॉलोअप्सची व त्यांना मदत करणाऱ्या कार्यक्रमांची घोषणा करणे. ग्रामीण भागामध्ये आशा कार्यकर्त्या खूप महत्त्वाची भूमिका बजावतात त्यामुळे त्यांच्याद्वारे वेगवेगळ्या गावांमध्ये महिला आरोग्य व गर्भधारणे विषयी कशी काळजी घेतली जावी यासाठी आशा कार्यकर्तींनी वेगवेगळे महिलांचे कार्यक्रम आयोजन करावे व त्यातून महिलांचे आरोग्याबद्दल जनजागृती घडून आणावी.

सारांश:

ग्रामिण भागातील गर्भवती महिलांचे आरोग्य हे एक अत्यंत महत्त्वाचे आणि संवेदनशील मुद्दा आहे. भारतातील ग्रामीण भागांमध्ये अत्यल्प आरोग्य सेवा, असमान उपचार सुविधा, आणि आर्थिक व सामाजिक अडचणीमुळे गर्भवती महिलांना विविध आरोग्य समस्यांचा सामना करावा लागतो. गर्भधारणेच्या काळात महिलांना योग्य पोषण, नियमित तपासणी, आणि वेळेवर उपचार आवश्यक असतात, परंतु ग्रामीण भागांमध्ये याच्या अभावामुळे त्यांना गर्भपात, अडचणीचे प्रसव, रक्तदाबाचे विकार, शारीरिक कमजोरी, आणि अनेक इन्फेक्शनसारख्या समस्या उद्भवू शकतात. त्याचप्रमाणे, अपुरी माहिती, पारंपरिक विश्वास, आणि आरोग्य सेवांचे अडथळे यामुळे महिलांच्या आरोग्यावर प्रतिकूल परिणाम होतो. यासाठी ग्रामीण आरोग्य सेवांचे सुधारणा, जागरूकता वाढवणे, तसेच महिलांसाठी आरोग्याच्या मूलभूत सुविधा पुरवणे आवश्यक आहे. या संदर्भात सरकार, स्वयंसेवी संस्था, आणि स्थानिक समुदायांनी एकत्र येऊन गर्भवती महिलांसाठी ठोस उपाययोजना राबवणे महत्त्वाचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ

- डॉ संगीता जावंजाळ, डॉ किरण बेलुरकर, मानवी विकास, 2019 श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
 डॉ कुमुद कोल्हटकर, डॉ राजन कुलकर्णी, समाज वैद्यक ओरिएंटल लॉगमन लिमिटेड प्रकाशन, मुंबई.
 डॉ प्रदीप आगलावे, भारतीय समाज संरचनात्मक प्रश्न आणि सामाजिक समस्या, श्री साईनाथ प्रकाशन नागपूर 2018
 प्रा डॉ गुरुनाथ द. नाडगोंडे, ग्रामीण समाजशास्त्र, कॉन्टेनेन्टल प्रकाशन, पुणे.
 डॉ संजय साळीकर, सामाजिक समस्या आणि समाज सुधार चळवळ, श्री मंगेश प्रकाशन नागपूर.